

ANAYASA YARGISI VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Ümit GÜVEYİ*

ÖZET

Anayasa yargısı, insan haklarının güçlenmesi, korunması ve işlevselliği için meydana getirilmiş bir kavramdır. Anayasa yargısı aracılığıyla, demokratik yollarla seçilmiş olan yönetenlerin, demokrasi sınırlarında kalmaları sağlanabilmektedir. Ancak bu sayede, demokrasinin gereği olarak birey, iktidar karşısında korunabilecektir. Öyle ki, demokratik yollarla iktidara gelenler dahi, zamanla demokrasiye karşı bir tehdit haline dönüşebilmektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı süresince, tarih bu olguyu tüm insanlığa açıkça göstermiştir. Tüm bunlarla birlikte, anayasa yargısı adı altında, demokratik yollarla seçilenlerin müdahaleye maruz bırakılması sıklıkla sorgulanmaktadır: Seçilenlerin, bir grup atanmış tarafından denetlenmesi demokrasiye yönelik haksız bir müdahale sayılabilir mi? İşte bu sorunun özet ifadesi, anayasa yargısının meşruluğu olarak ifade edilmektedir. Çalışma kapsamında, öncelikle anayasa yargısı ve demokrasi kavramlarına değinilmiştir. Akabinde ise iki kavram arasındaki ilişki ve anayasa yargısının meşruluğu sorunu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Anayasa Yargısının Meşruluğu; Anayasa Yargısı; Yargısal Denetim; Demokrasi; Meşruiyet.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSTITUTIONAL JURISDICTION AND DEMOCRACY

ABSTRACT

Constitutional jurisdiction is a concept that emerged for the strengthening, protection and functionality of human rights. Through the constitutional jurisdiction, it is possible to make the rulers, which are democratically elected, stay in the borders of democracy. So that, as a requirement of democracy, the individual can be protected against the power. In time, even the democratic rulers may turn into a threat to democracy. Indeed, during the Second World War, history has clearly demonstrated this fact to all mankind. It is an often asking question that: Is it an intrusion to the democracy to auditing the elected ones by designated ones? Here is a summary statement of this problem, is expressed as the legitimacy of the constitutional jurisdiction. In this study, firstly constitutional jurisdiction and democracy concepts were referred. Following that, the relation between these two concepts and the problem of legitimacy of the constitutional jurisdiction were examined.

Key Words: *The Legitimacy Of The Constitutional Jurisdiction; Constitutional Jurisdiction; Constitutional Review; Democracy; Legitimacy.*

* Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Yıllar boyu süren demokrasi ve hak arama mücadelesi sonunda, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, savaş sırasında yaşanan hak ihlalleri dolayısıyla, adeta insanlıktan özür dilercesine, birçok devlet insan haklarını anayasal metinlerinde kabul etmiş, böylelikle *birey* ön plana çıkartılarak korunmak istenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, demokrasi ve insan haklarının korunması maksadıyla, anayasacılık faaliyetleri kapsamında doğmuş bir kurum olan *anayasa yargısı* son derece büyük önem kazanarak, üzerinde sıklıkla tartışılan, güncel bir konu haline gelmiştir. Anayasa yargısı üzerine yapılan güncel tartışmalardan biri olan *anayasa yargısı ve demokrasi ilişkisi* bu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, öncelikle ilişkisi araştırılacak olan iki kavramımız, *anayasa yargısı* ve *demokrasi* kavramları incelenecek, bu kavramların anlamları, tarihi gelişimi ve konumuz açısından kanımızca değinilmesi gereken bazı türleri üzerinde durulacaktır. Son kısımda ise iki kavram arasındaki ilişki ve *anayasa yargısının demokratikliği sorunu* irdelenecektir. Bu doğrultuda üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde demokrasi kavramı, ikinci bölümünde anayasa yargısı kavramı ve üçüncü bölümünde ise bu iki kavram arasındaki ilişki incelenecektir.

I. DEMOKRASİYE GENEL BİR BAKIŞ

A. Kısa Tarihçesi

1. Antik Yunan Dönemi

Demokrasinin ilk uygulamaları Antik Yunanda, kent devletlerinde görülmektedir. Bu dönemde özellikle Atina Sitesinde, ilkel de olsa demokrasinin varlığı dikkat çekmektedir. Atinalılar kendileri ile ilgili olarak alınacak olan kararlar için kent meydanında toplanarak oylama yaparlar, bu oylama ile alınan kararlar ise bir grup tarafından uygulanırdı¹. Bu uygulamanın ilkel bir demokrasi olarak nitelendirilebilmesinin sebebi ise anılan oylamaya yalnızca belirli yaşa sahip, hür yani köle olmayan Atina erkeklerinin katılabilmesi olgusudur². Bir başka ifade ile Antik Yunan demokrasisi, halkın bir kısmının yönetimi olan *oligarşik*³ bir yapı olarak da tanımlanabilmektedir. Zamanına

¹ ÖZTEKİN, s. 82.

² ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 107.

³ *Kapanı*'ye göre, siyasal rejimlerine ne ad verilirse verilirsin, tüm toplumlar belirli bir

göre değerlendirildiğinde, *ileri derece bir demokrasi* olarak tanımlanan bu dönemin asıl önemli özelliği ise yönetimde tek kişinin mutlak ve sorgulanamaz bir iktidara sahip olmayışıdır.

2. Aristokrasi – Burjuvazi Çatışması Dönemi

Antik Yunan sonrası, yaklaşık bin yıl kadar süren bir dönem boyunca, *aristokrat* olarak adlandırılan *toprak soyluları* sınıfının iktidarı sonrasında, 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşen Rönesans ve Reform Hareketleri, yeni ülkelerin keşfi, ticaret ve sanayideki gelişmeler sonucu ticaretle uğraşan *burjuva sınıfı* doğmuştur. 1789 Fransa Devriminde, burjuva sınıfı kendi menfaatleri doğrultusunda, ayrıcalıklı iktidar sahibi olan aristokrat sınıfa karşı mücadele başlatmış, desteğini aldığı köylü ve çiftçi sınıfının yardımıyla aristokratik üstünlüklere son vermiştir⁴. Her ne kadar burjuvazinin menfaatine temellendirilse de, bu dönemde gerçekleştirilen hak arama mücadelesi sayesinde demokrasi kavramı büyük ölçüde gelişim göstermiştir. Sanayi ve ticaret alanındaki gelişmeler akabinde, demokrasi mücadelesinin güncel tarafları olan *işçi-işveren sınıfları* doğmuş ve bu iki sınıf arasındaki hak arama mücadelesi başlamış, bu sayede demokrasi kavramının gelişimi devam etmiştir.

3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası

İkinci Dünya Savaşı sırasında, dünya insanlık tarihinin en korkunç insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Savaş sonrası neredeyse tüm insanlığa sirayet eden bu kötü ihlallerin doğurduğu vicdani etkiye karşılık bir tepki olarak, uluslararası bir takım hukuki düzenlemelere gidilme gereği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda insanların salt insan olmaktan kaynaklanan ve doğuştan sahip oldukları bir takım temel hakların var olduğu görüşünü savunan *doğal hukuk teorisi* tekrardan canlanmıştır⁵. İnsan haklarının bu gelişimi ile birlikte, demokrasi ve hukuk devleti gibi kavramlar da tekrardan irdelenmeye başlanmıştır.

Gelinen son noktada, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan global silkinme, temelinde bireyi ön plana çıkarma ve koruma amacı yatan mücadele sürecinde, insan hakları ve demokrasi gibi kavramların

kitle (azınlık) tarafından yönetilir ve bu nedenle de tüm toplumlar aslında birer oligarşidir.; KAPANİ, s. 123.

⁴ ÖZTEKİN, s. 83.

⁵ ÜNAL, (<http://www.yayin.adalet.gov.tr/adaletdergisi/a.dergi11.htm>, erişim 11 Nisan 2012).

uluslararası nitelik ve önem kazanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, uluslararası hukuka paralel olarak, ülkelerin iç hukuk düzenlemeleri de birey lehine gelişme göstermiş, temel hak ve özgürlükler sürekli artan bir ivme ile gelişme kazanmıştır.

B. Demokrasi Teorileri

Demokrasi tanımı konusunda iki farklı teori karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: *Normatif demokrasi teorisi* ve *ampirik demokrasi teorisidir*⁶.

1. Normatif Demokrasi Teorisi

Normatif demokrasi teorisi, demokrasi kavramının içini sözlük anlamından hareketle, soyut olarak doldurmaktadır. Bilindiği üzere demokrasi kavramının sözlük anlamından yola çıkılarak yapılan en genel tanımlaması, *halkın kendi kendini yönetmesi biçimi*⁷ olarak ifade edilmektedir. Yunanca *demos* (halk) ve *kratein* (yönetmek) kelimelerinin birleşiminden oluşan *demokrasi* kelimesi bu anlamıyla *halkın yönetimi* olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımın eksikliği ise *Abraham Lincoln*'ün meşhur ifadesiyle *halkın, halk tarafından, halk için yönetimi* şeklindeki tanımla giderilmeye çalışılmıştır⁸.

2. Ampirik Demokrasi Teorisi

Ampirik demokrasi teorisi ise normatif teori tanımlamasına karşıt bir görüş olarak ortaya atılmıştır. *Ampirik demokrasi teorisi*, demokrasinin normatif teorideki tanımını idealistçe ve fakat realiteden uzak olmakla eleştirir. *Arend Lijphard*'a göre, halkın halk tarafından halk için yönetilmesinin gerçek anlamda uygulanması fiilen mümkün görünmemektedir. Bu nedenle de *Lijphard*, *tam bir demokratik duyarlılık yerine nispeten çokça bir yurttaş grubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilen sistemlerin* demokratik olarak nitelendirilebileceğini savunmuştur⁹. Ampirik demokrasi teorisi, demokrasiyi *idealist* tanımıyla değil, *somut* yani var olan demokrasilerden yola çıkarak belirlenen bir takım şartlarla tanımlar. *Robert Dahl* tarafından *poliarşi* olarak nitelendirilen ve normatif tanımdaki ideal demokratik rejimlerden farklı olarak objektifleştirilebilen bu tanımlamaya göre, bir rejimin demokratik sayılabilmesi için şu özelliklerin mevcudiyeti gerekmektedir:

⁶ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 634.

⁷ YILMAZ, s. 211.

⁸ ERDOĞAN, *Anayasal Demokrasi*, s. 205.

⁹ LIPHARD, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 1.

“1-Etkin siyasal makamlar seçimle belirlenmelidir. 2-Seçimler düzenli aralıklar ile tekrarlanmalıdır. 3-Seçimler serbest olmalıdır. 4-Birden çok siyasal partinin varlığı gerekmektedir. 5-Muhalefetin fiilen iktidara gelebilme şansı olmalıdır. 6-Temel kamu hakları tanınmış ve güvence altına alınmış olmalıdır¹⁰.”

Tanım üzerindeki kısa açıklamalarımız neticesinde, *Gözler*'in demokrasi tanımının kabulü ile günümüzde demokrasi kavramı şu şekilde tanımlanabilir:

“Demokrasi, etkin siyasal makamların, düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasal partinin katıldığı, muhalefetin iktidara olma şansına sahip olduğu serbest seçimlerle belirlendiği ve temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olduğu bir rejimdir¹¹.”

C. Demokrasi Anlayışları

Çalışma konumuzla bağlantılı olan bazı demokrasi anlayışlarını, çalışmanın kapsamına paralel olarak özetle vurgulamakta fayda görmekteyiz. Bu kapsamda, *çoğunlukçu demokrasi*, *çoğulcu demokrasi*, *klasik demokrasi*, *liberal demokrasi*, ve *militer demokrasi* kavramlarına özetle değinilecektir.

1. Çoğunlukçu Demokrasi

Çoğunlukçu demokrasi anlayışı, devleti halkın çoğunluğunun iradesi doğrultusunda yönetmek olarak özetlenebilir. Bu görüşe göre, çoğunluğun iradesi (kararı) her şeyin üstündedir¹². Çoğunlukçu demokrasi temelini, *Jean Jacques Rousseau*'dan alır. *Rousseau*'ya göre, çoğunluğun iradesi, *genel irade* olarak adlandırılır ve bu iradenin mutlak, sınırsız, devredilemez, temsil edilemez, bölünemez niteliklere sahip olduğu kabul edilir. Genel iradenin yanılmaksızın, her zaman kamunun yararına yöneleceği varsayımını kabul eden bu görüşe göre, çoğunluk isteklerini sınırlayacak ve çoğunluk dışında kalan azınlık haklarını koruyacak kurumlara gerek bulunmamaktadır. Bu bağlamda, çoğunlukçu görüş, azınlık hakları, kuvvetler ayrılığı, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi gibi araçları demokrasiyle bağdaştırmaz ve kabul etmez¹³.

¹⁰ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 635.

¹¹ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 637.

¹² ARSEL, s. 69-72.

¹³ ROUSSEAU, s. 67-73.

2. Çoğulcu Demokrasi

Çoğulcu demokrasi anlayışı da demokrasinin salt tanımlamasına riayet ederek, toplumu halkın çoğunluğunun yöneteceğini kabul etmektedir. Ancak çoğunlukçu görüşten farklı olarak, yöneten çoğunluğun bir takım araçlar vasıtası ile denetlenmesi ve bu suretle *genel irade* dışındaki *azınlığın haklarının* korunması gerektiğini savunur. Bu anlayışa göre, çoğunluğun yönetme hakkı, azınlığın temel hakları çerçevesinde kullanılmalıdır. Genel iradenin her zaman kamunun iyiliğine hizmet ettiği varsayımı, çoğulcu demokrasi anlayışında reddedilmektedir. Öyle ki, kamunun iyiliğine ilişkin doğru karar ancak özgür bir ortamda yapılacak fikir çatışmaları neticesinde alınabilecektir. Demokrasinin işlevselliği maksadıyla, oy hakkı aracılığıyla yönetime katılacak olan halkın, ancak gerçekten özgür bir ortamda *çoğunluk iradesi* niteliği kazanabileceği kabul edilmektedir. Aksi durumda, toplumun salt çoğunluğu olan % 51'lik bir orana sahip halk kitlesinin, geride kalan % 49'un haklarını ve düşüncelerini görmezden gelip, aslında pek de azınlık sayılmayacak bu kesime özgür bir ifade ve hak alanı tanınamaması halinde, zaten demokrasinin işlevselliğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır¹⁴. İşte bu gerekçelerle çoğunlukçu anlayışı eleştiren çoğulcu yaklaşım, başta *yazılı ve sert anayasalar* olmak üzere, bir takım araçlarla azınlık haklarının korunması gereğini demokrasinin olmazsa olmazı olarak görmekte ve kabul etmektedir¹⁵.

3. Anayasal Demokrasi

Günümüzde hâkim olan anlayış bilindiği üzere, *çoğulcu demokrasi* anlayışıdır. Demokrasinin tarihi gelişim süreci içerisinde insan haklarının gelişimi, birey ve devlet ikileminde bireyin ön plana çıkışı, demokrasinin farklı boyutlarda değişimini de beraberinde getirmiştir. Öyle ki, klasik demokrasi anlayışının ötesinde, günümüzde demokratik yolla başa gelen iktidarlar dahi genel iradeye uygunluk konusunda sorgulanabilmektedir. Geline son noktada *anayasal demokrasi, sürekli demokrasi ya da genişletilmiş demokrasi* olarak nitelendirilen yeni bir demokrasi anlayışı karşımıza çıkmaktadır.

Anayasal demokrasi, klasik demokrasinin temsili mantığının ötesinde, seçilenlerin halk tarafından, bir takım anayasal araçlar aracılığıyla denetlenebildiği ve sınırlandırılabilirdiği sistemi ifade eder. Anayasal demokrasi neticesinde halk, seçilenlerin iradesini içeren yasama faaliyetlerini, seçim

¹⁴ ÖZBUDUN, s. 36.

¹⁵ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 642.

dönemleri arasında dahi anayasa uygunluk denetimi yoluyla denetleme imkânına sahip bulunmaktadır. Klasik demokrasinin, sadece seçim dönemlerinde kullanılabilen oy hakkı aracılığıyla bireye sunduğu seçilenleri denetleme mekanizması, yalnız başına birey haklarını seçilenler karşısında korumada sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Öyle ki, seçildikten sonra seçmen iradesinden bir diğer seçim dönemine kadar bağımsız kalan seçilen kesim, başına buyruk, hukuka ve seçmen iradesine aykırı bir takım eylemlerde bulunmakta neredeyse özgürdür. Oysa anayasal demokrasinin beraberinde getirdiği (anayasa mahkemeleri gibi) bir takım denetim mekanizmaları sayesinde, seçilenler artık iki seçim dönemi arasında da, birey/halk tarafından denetlenebilmektedir. Bu anlamda *Anayasa Yargısı/Mahkemesi/Hâkimi* kavramları önem kazanmaktadır¹⁶.

Anayasal demokrasinin gerekleri; *özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk ve rekabet, azınlık hakları, siyasi ve sivil özgürlükler ile seçilmişlerin atanmışlara karşı üstünlüğü* olarak kabul edilmektedir. Siyasi çoğulculuk, farklı dünya görüşüne sahip kişilerin serbestçe örgütlenebilmesi ve bu sayede yarışmacı bir siyasetin hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, siyasi çoğulculuk kavramı, çoğulcu demokrasi anlayışının eş anlamlısı olarak kabul edilebilmektedir. Bu kapsamda, çoğulcu demokrasi anlayışı, anayasal demokrasi anlayışının olmazsa olmaz bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷.

4. Militan Demokrasi

Yusuf Şevki Hakyemez' e göre,

“Militan demokrasi, faşizm, nasyonal sosyalizm, komünizm gibi özgürlükçü demokratik düzeni tehdit eden ve ortadan kaldırmayı amaçlayan totaliter akımlar karşısında kendi demokratik değerlerini korumak amacıyla bu tür yıkıcı akımları savunan bireylerin ve grupların ifade ve örgütlenme özgürlüklerini kısıtlayan ve bunlara karşı hukuksal, siyasal ve toplumsal alanda aktif bir tutum içerisine giren, klasik (liberal) demokrasinin... farklı bir yorumudur”¹⁸.

Tanımdan da anlaşıldığı üzere, militan demokrasi kendi varlığını korumayı amaç edinen ve bu amaç doğrultusunda özgürlükleri kısıtlama

¹⁶ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 252, 253.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 118 – 138.

¹⁸ HAKYEMEZ, s. 33.

yoluna giden bir anlayışı ifade etmektedir. Bu tarz bir anlayışta, kısıtlama ise *düşünce özgürlüğü* ve *siyasi parti özgürlüğü* konusunda gerçekleştirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yapılan, 1949 Almanya Anayasası, 1947 İtalya Anayasası, 1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları gibi bazı anayasalar, *militan demokrasi* anlayışını kabul etmişlerdir¹⁹.

Militan demokrasi anlayışı, özgürlüklerin ve özgürlükçü düzenin korunması maksadıyla, gerçekleştirilecek olan özgürlük kısıtlamalarını doğuracak hallerin, soyut ve genel nitelik taşıması nedeniyle, bir bakıma eleştirilebilmektedir. Öyle ki bu anlayış, sistemin korunması bahanesi altında, hak ve özgürlüklere yönelik müdahale kararını bir bakıma uygulayıcıların yorumuna bırakmaktadır. Bu durum ise keyfi ve sübjektif uygulamaların gerçekleşme riskini artırmaktadır.

D. Demokrasi Modelleri²⁰

Arend Lijphart'a göre demokrasileri *çoğunlukçu demokrasi modeli* ve *uzlaşmacı (oydaşmacı) demokrasi modeli* olmak üzere iki modele indirgemek mümkündür²¹. *Lijphard* bu ikili ayrımına, *iktidar sahibi hükümetin kimin çıkarına hizmet etmesi gerektiği* sorusundan yola çıkarak varmıştır. Sözü geçen iki modele kısaca değinmek gerekirse:

1. Çoğunlukçu (Westminster) Demokrasi Modeli

Çoğunlukçu demokrasi modeline göre iktidar halkın çoğunluğuna aittir. Muhalefet güçlü olsa dahi asla iktidarda pay sahibi değildir. Bu anlayışa göre, hükümet halkın çoğunluğuna hizmet etmelidir. *Lijphard*, çoğunlukçu demokrasi modelinin tipik örneğini İngiltere olarak kabul etmektedir²².

Çoğunlukçu demokrasi modelinde öne çıkan, somutta ise İngiltere sisteminde gözlemlenen başlıca özellikler, *Lijphard*'tan *Gözler* tarafından yapılan aktarımla, şu şekilde sıralanabilmektedir:

*Yürütme tek parti hükümetindedir. Koalisyon hükümeti yoktur.

*Hükümet parlamentoya oranla daha kuvvetlidir.

*İki parti sistemi mevcuttur.

¹⁹ HAKYEMEZ, s. 91-106, 152 vd.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. LIPHARD, *Patterns of Democracies*; LIPHARD, *Çağdaş Demokrasiler*.

²¹ LIPHARD, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 1-22.

²² GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 646.

*Nispi temsil sistemi değil çoğunluk temsil sisteminin hâkimiyeti mevcuttur.

*Baskı ve çıkar grupları fazla örgütlenememiştir.

*Üniter ve merkeziyetçi bir devlet yapılanması mevcuttur.

*Yasama erki de tek mecliste toplanmıştır.

*Yazısız ve yumuşak anayasa mevcuttur.

*Anayasa yargısı mevcut değildir.

*Merkez bankası bağımsız değil, iktidarın elinde bulunmaktadır²³.

2. Uzlaşmacı (Oydaşmacı) Demokrasi Modeli

Uzlaşmacı demokrasi modeli, çoğunlukçu demokrasi modelinin aksine, hükümetin sadece halkın çoğunluğuna değil mümkün olduğunca çok kişiye hizmet etmesi gerektiğini kabul etmektedir. İktidar belirli gruplar arasında paylaşılmış ve sınırlandırılmıştır. Tipik olarak İsviçre ve Belçika'da kabul edilen bu modelin özellikleri *Lijphard*'tan *Gözler* tarafından yapılan aktarımla, şu şekilde sıralanabilmektedir:

*Yürütme paylaşılmıştır ve koalisyon hükümetidir.

*Yürütme ve yasama arasında bir kuvvet dengesi vardır.

*Çok partili sistem mevcuttur.

*Nispi temsil seçim sistemi uygulanmaktadır.

*Baskı ve çıkar grupları kuvvetli ve örgütlüdür.

*Federal ve âdem-i merkezi yönetim benimsenmiştir.

*Yasama erki iki meclis arasında paylaşılmıştır.

*Anayasa yargısı vardır. (İsviçre bu özelliği taşımamaktadır.)

*Merkez bankası hükümetten bağımsız ve özerktir²⁴.

3. Modellere Farklı Bir Yaklaşım

Yukarıda tanımlanan çoğunlukçu ve uzlaşmacı demokrasi modelleri kapsamına bakıldığında, çoğunlukçu modelin nitelik itibarıyla modern demokrasiden uzak kaldığı kanısına kapılmak mümkündür. Bu konuda öne

²³ LIJPHARD, *Patterns of Democracies*, s. 10-11'den aktaran GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 647, 648.

²⁴ LIJPHARD, *Patterns of Democracies* s. 34-41'den aktaran GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 650, 651.

sürülen bir görüşe göre: *Lijphard*'ın çoğunlukçu modeli ile klasik anlamdaki *Rousseau*'nun çoğunlukçuluğu birbirinden ayrılmalıdır. Öyle ki, *Lijphard*'ın çoğunlukçu model olarak nitelendirildiği *Westminster Modeli*'nde azınlık haklarının korunmaması ve bu azınlığın ezilmesi söz konusu değildir. Bu modeli benimseyen ülkelerde de, temel haklar ve özgürlükler çoğunluğun yönetim hakkını sınırlamaktadır. Nitekim, modelin tipik örneği olarak kabul edilen İngiltere sistemi gözlemlendiğinde, bu durum açıkça anlaşılabilir. Bu doğrultuda, *Lijphard*'ın sözünü ettiği *çoğunlukçu sistemler* de, *uzlaşmacı demokrasilerde* olan kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, temel hak ve hürriyetlerin korunması gibi nitelikleri taşıyan bir çeşit *çoğulcu demokrasi* niteliğindedir²⁵.

Çalışmanın bu kısmına kadar, *demokrasi* kavramına ilişkin yüzeysel bir değerlendirmede bulunduktan sonra, devamla, çalışma başlığımızın bir diğer kavramı olarak belirlenen *anayasa yargısı* kavramına değinilmeye çalışılacaktır. “Anayasa yargısı” başlığı altında, öncelikle kavramın ortaya çıkış süreci, daha sonra anayasa yargısı modelleri ve son olarak da Türkiye’de anayasa yargısının gelişimi konuları genel olarak irdelenecektir.

II. ANAYASA YARGISI

Anayasa yargısı *dar* anlamda, yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal olarak denetlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır²⁶. *Geniş* anlamda anayasa yargısı ise devlet işlemleri üzerinde gerçekleştirilen her türlü yargısal nitelikteki anayasa uygunluk denetimi olarak ifade edilmektedir²⁷.

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi konulu ilk uygulama hakkında doktrinde iki farklı görüş bulunmaktadır: Kimilerine göre ilk anayasa yargısı uygulaması İngiltere’de, bir diğer görüşe göre ise Amerika’da gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ilk uygulamalara kısaca değinmek gerekirse:

A. Ortaya Çıkışı

1. Dr. Bonham Davası

Anayasa yargısının tarihteki ilk örneği, 1610 yılında, İngiltere’de, *Dr. Bonham Davasında* görülmüştür. Doktor olan Bonham, ruhsatı olmadığı halde

²⁵ UYGUN’dan aktaran GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 645.

²⁶ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 13, GÖZLER, Cilt II, s. 696.

²⁷ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 13.

doktorluk yaptığı gerekçesi ile İngiltere Kraliyet Tabip Odası (*Royal College of Physicians*) tarafından hapis cezasına mahkûm edilmiş ve konuyu *Common Pleas Mahkemesine* dava yoluyla taşımıştır. Mahkeme hâkimi *Sir Edward Coke*, davaya konu cezayı veren Tabip Odasının uygulamasını bir *common law* kuralı olan “kimse kendi davasında hâkim olamaz” hükmüne aykırı bulmuş ve kararının içeriğinde *common law kurallarının parlamento tarafından kabul edilen kanunların üstünde olduğunu, kanunların geçerliliğinin üst norm olan common law’a uygunluğu şartına bağlı olduğunu* vurgulamıştır²⁸.

2. Marbury v. Madison Davası

İngiltere’deki bu ilk örnek sonrası, 1803 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan, *Marbury v. Madison* davasında, *Supreme Court* (Yüksek Mahkeme) hâkimi *John Marshall*, Marbury’nin başvurusunu, *dayanak yönetmeliğin anayasa aykırı olması nedeniyle reddetmiştir*²⁹. Böylelikle, her yargıcın önüne gelen somut olayda uygulayacağı normun anayasaya uygunluk denetimini yapmasını öngören *Amerika Modeli Anayasa Yargısı* olan *judicial review* ortaya çıkmıştır.

İlk denemeler olarak kabul edilen yukarıda değinilen uygulamalar, oluşum şekli bakımından modern anlamda *Avrupa Modeli Anayasa Yargısı* sisteminden ayrılmaktadırlar. Öyle ki, yukarıda değinilen her iki uygulamada, somut yargısal uyuşmazlık kapsamında, mahkeme hâkimi tarafından oluşturulmuştur. Buna karşın *Avrupa Modeli Anayasa Yargısı* sistemi, Avusturyalı hukukçu ve akademisyen *Hans Kelsen*’in *normlar hiyerarşisi* teorisinden doğmuştur.

3. Kelsen Modeli

Kelsen, öngördüğü normlar hiyerarşisi sisteminde, her normun kendinden üstte yer alan norma uygun olduğu ölçüde geçerli olacağını öngörmektedir. Bu ilkenin genel bir sonucu olarak yasalar, tüzükler ve yönetmelikler gibi normların geçerliliği ancak üst norm olan anayasaya uygun olmaları halinde mümkün olabilmektedir. *Kelsen* sisteminde, *geçerlilik güvencesi* olarak adlandırılan kanunların anayasaya uygunluğunun fiilen gerçekleştirilebilmesi amacıyla, ayrıca bir hukuk sistemi de öngörmektedir.

²⁸ Kararın tam metni için bkz. (http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/amendV_due_process1.html, erişim 31 Ocak 2012).

²⁹ Kararın tam metni için bkz. (http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/a3_2_1s47.html, erişim 31 Ocak 2012).

Aksi halde, normlar piramidinin ayakta kalamayacağını düşünen *Kelsen*, bu amaçla anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştirecek olanın ise *Amerikan Modeli*'nin aksine, *yaygın ve merkezileşmiş* bir anayasa adaleti sistemi değil, *uzmanlaşmış tek bir yüksek yargı organı* olması gerektiğini savunmuştur³⁰.

Avrupa'da *Kelsen* teorisine uygun olarak, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen tek yetkili yüksek mahkeme modeli ilk olarak, 1920 yılında Çekoslovakya'da kurulmuştur. Bunu takiben yine 1920 yılında, *Kelsen*'in kendi ülkesi olan Avusturya'da, 1931 yılında İspanya'da, 1937 yılında İrlanda'da anayasal denetim yetkisine sahip yüksek mahkemeler farklı adlar altında kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın atlatılmasıyla, 1948 yılında İtalya'da, 1949 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti'nde, 1958 yılında Fransa'da, 1960 yılında Kıbrıs'ta, 1961 yılında Türkiye'de, 1964 yılında Malta'da, 1978 yılında İspanya'da, 1982 yılında Portekiz'de ve 1983 yılında Belçika'da *Avrupa Modeli/Tekelci Denetim Modeli* benimsenmiştir³¹.

B. Anayasa Yargısı Modelleri

Anayasa yargısı modelleri *yaygın denetim* olarak adlandırılan *Amerika Modeli* ve *tekelci denetim* olarak adlandırılan *Avrupa Modeli* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1. Amerika Modeli (Yaygın Denetim)

Amerika Modeli anayasa yargısı sistemi, yukarıda değinildiği üzere, anayasa yargısının ilk uygulamaları olan *Dr. Bonham kararı* ve *Marbury v. Madison* kararı ile doğmuş olan bir uygulamadır. Bu modele göre, önüne uyuşmazlık gelen bir mahkeme, somut olaya uygulayacağı normun anayasaya uygunluğunu denetlemekle yükümlüdür. Anayasaya uygunluk denetimini tüm hâkimlere devreden *Amerika Modeli*, tekelci denetleme yetkisini kabul etmediğinden ve anayasaya uygunluk denetimi yetkisini tüm mahkemelere ve hatta yasayı uygulamakla görevli tüm kurumlara bıraktığı içindir ki bu model *yaygın denetim* olarak da adlandırılır. Bu denetim sisteminin temelinde yatan düşünce, yargıcın görevinin sadece yasayı uygulamak olmadığı, yargıcın bundan da önemli olarak hukuku uygulayarak, somut olaya uygulayacağı normun üst norma uygunluğunu denetlemesi gerektiği yönündeki düşüncedir³². *Yaygın denetim* sistemi, somut olaya göre uygulama

³⁰ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 16-19.

³¹ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 16-23.

³² FEYZİOĞLU, s. 168-172.

şansı kazandığı için bazı zamanlar ve somut olarak gerçekleştirilmektedir. *Yaygın denetime* göre anayasaya uygunluk denetimi iki halde uygulanabilir: 1- *Her mahkeme yasanın uygulanışına dayanan her resmi işlemi, önüne gelen davanın taraflarının hakkı zedelenmişse denetleyebilmektedir.* 2- *Her mahkeme, somut uyuşmazlıkta önüne gelen herhangi bir normatif işlemi denetleyebilmektedir*³³.

2. Avrupa Modeli (Tekelci Denetim)

Avrupa Modeli anayasa yargısı sistemi, yaygın denetimden farklı olarak, mahkemelerin uygulamalarından değil, *Hans Kelsen*'in *normlar hiyerarşisi* sisteminden doğmuştur. Avrupa modeli, anayasaya uygunluk denetimi yetkisini tüm hâkimlere değil, anayasa uyuşmazlıkları konusunda uzmanlaşmış, tek bir yüksek yargı organına tanımaktadır. Bu nedenle Avrupa Modeline, *tekelci denetim* de denilmektedir. *Kelsen*, bu sistemi benimserken diğer yandan yaygın denetimi *uzmanlaşmamış ve merkezileşmemiş* olmakla eleştirmiştir. *Kelsen*'e göre, merkezileşmiş, tekelci ve uzman bir denetim makamıyla yapılacak anayasaya uygunluk denetimi, çok daha iyi bir sonuç verebilecek, anayasaya aykırı normlar çok daha etkili bir biçimde hukuk sisteminden ayıklanabilecektir. Tekelci denetimi yaygın denetimden ayıran bir diğer özelliği ise, yaygın denetimin aksine, tekelci denetimde somut uyuşmazlık dışında da harekete geçirilebilir bir denetim mekanizmasının varlığıdır. Bu niteliğiyle, çok daha etkin ve genel bağlayıcılığı olan kararlar verme yetkisine sahip uzman bir yargı merciince gerçekleştirilen denetim, çok daha etkili bir hal almaktadır.

3. Modellerin Uygulamaları

Yaygın denetimi kabul eden ve uygulamakta olan ülkelere değinmek gerekirse: Özellikle XIX. yüzyılda yapılan düzenlemelerle Latin Amerika ülkeleri olan, Meksika Federal Devleti 1847 yılında, Arjantin 1860 yılında, Brezilya 1890 yılında, Dominik Cumhuriyeti 1844 yılında, Kolombiya 1850 yılında *Amerikan modeli / yaygın denetim* sistemini benimsemişlerdir. Bunun dışında Japonya, Hindistan, Avustralya ile bazı Afrika ülkeleri de yaygın denetimi uygulamaktadır. Avrupa'da yaygın denetimi sınırlı sayıda ülke uygulamaktadır. Bunlar, İsveç, Norveç ve Danimarka'dır. *Avrupa Modeli / Tekelci Denetim* sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşmış ve İtalya, Almanya, Fransa, Kıbrıs, Türkiye, İspanya, Malta, Belçika gibi ülkelere benimsenmiştir³⁴.

³³ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 15-17.

³⁴ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 19, 22.

C. TÜRKİYE'DE ANAYASA YARGISI

Türkiye'de anayasa yargısının gelişimine tarihsel olarak bakıldığında konuyu *1961 öncesi* ve *1961 sonrası* olmak üzere iki dönemde incelemek mümkündür:

1. 1961 Öncesi Dönem

1876 Kanun-u Esasisi, 115 ve 116. maddeleri kapsamında sert bir anayasa modelini kabul etmiştir³⁵. Bununla birlikte 1876 Kanun-u Esasisi'nde *yargısal denetime* yer verilmemiştir. 64. madde düzenlemesine bakıldığında, Ayan Meclisine verilmiş *siyasi bir denetimin* benimsendiği açıkça anlaşılabilir³⁶.

1921 Anayasası ne yargısal ne de siyasal denetim olarak, kanunların anayasaya uygunluğu hakkında herhangi bir hüküm içermemektedir. Güçler birliği ilkesini benimseyen bu anayasa, yumuşak bir anayasadır³⁷.

1924 Anayasası 102 ve 103. maddesi ile sert bir anayasa modeli öngörmüşse de, anayasaya uygunluk denetimi hakkında herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu boşluk nedeniyle, dönemde *Marbury v. Madison* davasını dayanak alan birçok doktrinsel tartışmalar yaşanmıştır³⁸. Bir grup hukukçu, düzenleme olmayışının mahkemelere/hâkimlere *yaygın denetim* konusunda izin vereceğini savunurken, bir diğer görüşü savunanlar ise anayasada hâkimlere tüzüklerin yasalara uygunluğunu denetleme yetkisi bile verilmemişken, mahkemelerin/hâkimlerin anayasal denetim konusunda yetkisiz olduklarını *evleviyetle* savunmuştur³⁹.

2. 1961 Sonrası Dönem

1961 Anayasası ile anayasaya uygunluk denetimi hukukumuza, Avrupa ile paralel olarak girmiştir. 1961 Anayasası 145 ve 152. maddeleri arasında, Anayasa Mahkemesi'ni ve anayasa yargısı konularını düzenlemiştir. 1961

³⁵ Kanun-u Esasi tam metni için bkz. (<http://www.belgenet.com/arsiv/anayasa/1876.html>, erişim 10 Nisan 2012).

³⁶ ÖZBUDUN, 2002, s. 369.

³⁷ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 45-55.

³⁸ 1924 Anayasası döneminde, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ONAR, s. 165 – 201.

³⁹ ÖZBUDUN, 2002, s. 370. 1924 Anayasası dönemi anayasa yargısı meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

Anayasası 151. Maddesinin son fıkrasında, 6 aylık süre içerisinde Anayasa Mahkemesi'nin karar vermemesi halinde, aykırılık iddiasını Anayasa Mahkemesine taşıyan mahkemenin aykırılık iddiasını kendi kanısına göre çözümlemesini öngörmüştür. Bu ifade bir anlamda, anayasaya uygunluk denetimi yetkisinin belirli şartlar altında, tüm mahkemelere verildiği şeklinde de algılanabilmektedir. Ancak bu hüküm istisnai ve şarta bağlı bir yetki olduğundan, 1961 Anayasası anayasaya uygunluk denetimi konusunda asıl yetkiyi Anayasa Mahkemesi'ne vermiştir. 1961 Anayasası'nda anayasa yargısının varlık sebebi, Avrupa'daki gelişmelerin yanı sıra, 1924 Anayasası'ndan kaynaklanan çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve bu anlayışın uygulamadaki yansımaları olarak kabul edilmektedir⁴⁰.

1982 Anayasası, 1961 Anayasasına paralel olarak, anayasaya uygunluk denetimini benimsemiş ve bu yetkinin kullanılmasını Anayasa Mahkemesi'ne vermiştir. Yukarıda değinilen 1961 Anayasası md. 151/son hükmünden kaynaklanan anayasaya uygunluk denetiminin belirli şartlar altında mahkemelerce kullanılması durumu, 1982 Anayasası'nda denetim konusunda tek yetkili organın Anayasa Mahkemesi olduğu hususunun düzenlenmesi ile ortadan kaldırılmıştır⁴¹. *Sert* bir anayasa olan 1982 Anayasası, böylelikle tartışma götürmeksizin *Tekelci/Avrupa Modeli* anayasaya uygunluk denetimini benimsemiştir.

Buraya kadar, çalışma konusunda ilişkisi tespit edilmek istenen iki kavram olarak, *demokrasi* ve *anayasa yargısı* kavramlarına genel olarak değinmeye çalışılmıştır. Çalışmanın devamında ise yukarıda özetle değinilmiş bulunan bu iki kavram arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılacak, kavramlar arasındaki ilişkinin içeriği ve boyutları irdelenerek çalışma neticelendirilmeye çabalanacaktır.

III. DEMOKRASİDE ANAYASA YARGISI'NIN YERİ

A. Hukuk Devleti Ve İnsan Haklarının Korunması

1. Koruma Problemi

Demokrasinin gereği olarak, birinci bölümde özetle değinilen tarihi süreç içerisinde, halk iktidarını seçme hakkını kazanmıştır. İkinci Dünya

⁴⁰ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 468.

⁴¹ 1982 Anayasası md. 152 "...Anayasa Mahkemesi, işin kendisine gelişinden başlamak üzere beş ay içinde kararını verir ve açıklar. Bu süre içinde karar verilmezse mahkeme davayı yürürlükteki kanun hükümlerine göre sonuçlandırır...." demek suretiyle yaygın denetimi tamamen reddetmiştir.

Savaşı sonrası ön plana çıkan insan hakları kavramı doğrultusunda imzalanan bir dizi milletlerarası belgeler neticesinde, bireyin demokratik hakları daha da güçlenmiştir. Günümüzde *evrensel hukuk ilkeleri* olarak adlandırılan kuralların varlığı da yine, insan haklarındaki küresel gelişimin doğal bir neticesidir.

Hukuk devleti, devletin hukuk kuralları ile sınırlandırılıp bu kurallarla bizzat bağlı tutulduğu ve vatandaşların gerçek anlamda hukuki güvencelere sahip olduğu devlet sistemi olarak tanımlanabilir⁴². Hukuk devleti, polis devletinin karşıt anlamının ifadesidir. Kavram ilk kez XVIII. yüzyılın sonlarında, XIX. yüzyılın başlarında, Almanya’da ortaya çıkmıştır⁴³. *Polis devleti*, devletin kişi hak ve özgürlükleriyle sınırlı olmaksızın, kamu yararı gerekçesiyle, her türlü işlemi gerçekleştirebildiği ve devletin hiçbir hukuki sorumluluğunun bulunmadığı bir sistemdir⁴⁴. *Hukuk devleti*, tanımından da anlaşıldığı üzere, yönetenlerin hukuk kuralları ile sınırlandırıldığı ve işleyen bir hukuk düzeni içerisinde bireyin hukuk ile korunduğu bir düzeni öngörür.

İnsan hakları, insanın doğuştan sahip olduğu, salt insan olmaktan kaynaklanan haklarının tümü olarak tanımlanabilmektedir⁴⁵. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan üzücü insan hakları ihlalleri sonrasında ön plana çıkan insan hakları kavramı, hukuk devleti ile aynı amaca paralel niteliktedir. Öyle ki, günümüzde hukuk devleti ve insan hakları kavramları sıklıkla birlikte anılmaktadır. Bu durumun haklılığına sebep olan olgu ise her iki kavramın da amaç edindiği, tarihi süreç içerisinde önem sıralamasında devletin önüne geçmiş olan bireyin ve birey haklarının korunması yönündeki ortak gayedir.

Demokratik bir sistemde, oy hakkı aracılığıyla iktidarı belirleyen birey, kendi iradesini özgürce ortaya koymaktadır. Demokratik yollarla iktidara gelen kişi/kişiler ise iktidarın gücünü bir sonraki seçim dönemine kadar kullanma hak ve yetkisine kavuşmaktadır. *Montesquieu*’nun görüşüne paralel olarak, demokratik yollarla iktidara gelenlerin de iktidar gücünü, iktidarın kaynağı olan seçmenler/bireyler aleyhine kullanabilme ihtimali bulunmaktadır⁴⁶. İşte bu sebeptir ki, güncel demokrasi anlayışı iktidarı, hukuk ile sınırlamaktadır.

⁴² ÖZBUDUN, 2002, s. 113.

⁴³ ÇAĞLAR, s. 166.

⁴⁴ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 169-178, (<http://www.anayasa.gen.tr/hukukdevleti.htm>, erişim 31 Ocak 2012).

⁴⁵ TEZCAN ve diğerleri, s. 33.

⁴⁶ TEZİÇ, 2009, s. 411.

İktidarın birey lehine sınırlanması düşünceleri sonunda doğan anayasacılık anlayışı da yine bu amaca hizmet etmek için ortaya çıkmıştır. Sağlam bir anayasa ile sınırlandırılmış ve sorumlu tutulmuş bulunan iktidar, insan haklarına ve yönetilenlerin iradelerine aykırı davranışlardan kaçınmak eğilimi gösterecektir⁴⁷.

Anayasa Yargısı Çözümü

Bu aşamada, birey haklarının korunması ve iktidarın kontrol altında tutulması için pozitif bir takım hukuki düzenlemelerin yanında, bu düzenlemelerin uygulanırlığının sağlanması da olmazsa olmaz nitelik taşımaktadır. Daha açık bir ifade ile anayasal sınırlamaların ya da anayasa hükümlerinin işlevselliği ancak düzgün çalışan bir kontrol mekanizmasının varlığı ile mümkün olabilmektedir⁴⁸. Anayasanın uygulanırlığı ise ancak işlevsel bir *anayasaya uygunluk denetimi* yani *anayasa yargısı* ile gerçekleştirilebilecektir⁴⁹.

Özetle bahsedilen bu olgular doğrultusunda, insan hakları ve hukuk devleti kavramlarının anayasalardaki pozitif düzenlemelerde yer aldıkları ölçüde somutlaştıklarını ve anlam kazandıklarını belirtmek hatalı olmayacaktır. Böyle bir sistem içerisinde, varlık gayesi demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları gibi kavramların korunması olan *anayasa yargısı*, ön planda yer alan ve kritik önem kazanmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁰.

Yasama Yetkisinin Kullanım Sorunu

1. Klasik Anlayış

Demokrasinin temel sonucu olarak, halk kendisini temsil edecek olanları oy hakkı ile belirlemektedir. Yasama meclisini oluşturan sözü geçen seçilmişler, bir sonraki seçim dönemine kadar halkın geçici olarak kendilerine devrettiği yasama erkini yani yasa yapma yetkisini temsilen kullanmaktadır. Bir başka ifade ile demokratik bir yolla egemenlik hakkını seçilmişlere devreden halkın, iki seçim dönemi arasında karar alma yetkisinden geçici olarak vazgeçme durumu ortaya çıkmaktadır.⁵¹

⁴⁷ “İktidar” kavramı, “siyasi iktidar” anlamında kullanılmıştır. İktidar kavramı konusunda bkz. KAPANİ, s. 49-69.

⁴⁸ GÜLSOY, s. 88.

⁴⁹ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 242.

⁵⁰ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 469.

⁵¹ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 240.

Klasik demokrasi anlayışı ve *kuvvetler ayrılığı ilkesi* gereği yasama yetkisinin kullanım tekeli, halk tarafından seçilenlerden oluşan yasama meclisine aittir. Böylelikle, fiilen uygulanması imkânsız görünen saf demokrasiye alternatif olarak halk, sahibi olduğu egemenliğini temsilcileri aracılığıyla kullanabilmektedir. Bu klasik anlayış, yasa yapma yetkisi tekeli yasama meclisine vermekte ve yasama faaliyetine yönelik her türlü dış müdahaleyi reddetmektedir. Oysa tarihi süreç içerisinde yasama yetkisinin kullanımını konusunda bir takım değişiklikler yaşanmıştır.

2. Değişen Dengeler Olgusu

Günümüzde yasa yapma yetkisi klasik anlamından uzaklaşmıştır. Bu durumun oluşum sebebi, *Kaboğlu*'na göre yasama ve yürütme erkeleri arasındaki *yarışmacı ilişkiler zincirinden* kaynaklanmaktadır. Anılan oluşumun temel sebebi ise parlamentoculuğun gerilemesidir. Bu temel nedenleri ise *a-Parlamentarlerin yoğun çalışma koşulları dolayısıyla meclis çalışmalarına seyrek katılımı* ve *b-Yasa yapma faaliyetinde, yasama meclisinin inisiyatifinde yaşanan güç kaybı ile yürütmenin güçlenmesi* olarak gösterilmektedir. Günümüz şartlarında, görüşmeler, ziyaretler ve sair başkaca işlerle yoğunluk içerisinde bulunan parlamenterler, hem devam hem de meclis çalışmalarına katılım konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Parlamenterlerin içerisinde bulunduğu bu yoğunluk, yasa teklif ve tasarıları üzerinde çalışmalarına dahi engel olabilmektedir. Bu oluşumun yanında, mevcut durumda yasama meclisindeki oy çoğunluğuna sahip bulunan yürütme kanadı, kendi ürünü olan kanun tasarılarını kendi gücüyle yasalaştırabilmektedir. Bu şekilde, yasama meclisi içerisinde diğer grupların oylarına ihtiyaç duymayan güçlü yürütme erki, kendi başına yasama erkinin kullanıcısı haline gelmektedir. Tüm bunların yanında günümüzde birçok Avrupa devleti yürütmeye düzenleme yetkisi tanımaktadır. Bu yetki ya hükümete ya devlet başkanına ya da her ikisine birlikte verilebilmektedir. Yürütmeye düzenleme yetkisi veren ülkeler arasında İtalya, İspanya, Fransa, Portekiz ve Türkiye gibi ülkeler bulunmaktadır. Türkiye'de, Kanun Hükmünde Kararname (KHK) olarak adlandırılan yürütmenin düzenleme yetkisi özellikle 1990'lı yıllarda amacını aşar nitelikte kullanılmıştır. Bu durumun kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı bir şekilde, yürütmenin yasamanın alanına tecavüzü olarak nitelendirilmesi ve eleştirilmesi haksız görünmemektedir⁵².

⁵² KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 209-227.

Günümüzde yasa yapma faaliyetinin salt yönetici iradenin/yasama meclisinin tekelinde bulunmadığı kabul edilmektedir. *Realist yorum teorisine* göre⁵³, artık yasama erki, yasama, yürütme, Anayasa Mahkemesi'ne başvurma hakkına sahip otoriteler ile Anayasa Mahkemesi arasında paylaşılmış durumdadır. Bu haliyle, günümüzde yasa ne sadece halk tarafından, ne de sadece halkın seçtiklerince yapılmaktadır. Anayasa Mahkemeleri de yasa yapım sürecine katılım sağlamak hak ve yetkisine sahip bulunmaktadır⁵⁴.

Anayasa Yargısının Meşruluğu

1. Meşruluk Kavramı

Meşruluk kavramı, *kanunilik* kavramından farklı, daha kapsayıcı bir anlama sahiptir. *Kanunilik*, bir olayın pozitif hukuka uygunluğunu ifade ederken, *meşruluk* kavramı *kanuniliği* de kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Kanuni olan bir durum, meşru olmayabilmektedir. Kanunilik ancak meşruluğa dair bir karine niteliği taşıyabilmektedir⁵⁵. *Meşruluk*, bir konu hakkında, toplumun büyük bir çoğunluğunun görüş birliğinde olduğunun ifadesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda, tanımda sözü geçen toplumun büyük bir çoğunluğunun tanımlanabilmesi adına *consensus (temel anlaşma)* kavramı önem kazanmaktadır. Temel anlaşmanın rakamsal karşılığının/oranının verilmesi tam olarak mümkün görünmese de, *Kapanı*'ye göre, bir konu hakkındaki temel anlaşmanın varlığı için toplum üyelerinin asgari yüzde yetmiş beşinin hem fikir olması şartı aranmalıdır⁵⁶.

Anayasa yargısının meşruluğu konusu doktrinde sıklıkla tartışılmaktadır. Anayasa Mahkemeleri'nin yargısal denetim yoluyla, seçilmişlerin yani halkın temsilcilerinin iradelerini etkilemesi, demokrasiye ve meşruluğa aykırı olabilir mi? Atanmışların seçilmişlerin iradesine yön vermesi, halk iradesine ve demokrasiye müdahale olarak kabul edilebilir mi? İşte bunlar gibi sorular, anayasa yargısının meşruluğu konusunu sürekli gündeme getirmektedir.

2. Yorum Sorunu

Anayasa yargısının temel fonksiyonu, yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi olarak ifade edilmektedir. Bu işlevi sırasında

⁵³ GÖZLER, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, s. 253-264.

⁵⁴ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 471; GÖZLER, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, s. 237.

⁵⁵ KABOĞLU, *Anayasa Genel Esaslar*, s. 78.

⁵⁶ KAPANI, s. 88-96.

Anayasa Mahkemesi anayasa normlarını kıstas alarak bu normları yorumlamak suretiyle karar tesis etmektedir. Yorum konusunun nitelendirilmesi konusunda ise doktrinde farklı görüşler yer almaktadır. Bir görüşe göre, anayasa normları kendi anlamlarını içeriğinde barındırmaktadır. Anayasa Mahkemesi bu anlamda anayasal normlara, yorum yoluyla yeni anlamlar kazandıramaz. Bu nedenle de Anayasa Mahkemesi anayasanın sözcüsü konumundadır. Yorum konusundaki bir diğer görüşe göre ise, anayasa normlarının içeriği objektif olarak anlaşılabilir değildir. Bu nedenle birden çok anlama yorumlanabilecek bir anayasal norm hakkında, bir anlamın belirlenmesi işlemi yorum olarak tanımlanmalıdır⁵⁷.

3. Realist Yorum Teorisi

Realist yorum teorisine göre, yasayı yapan seçilmişler, yasanın anlamı konusunda her zaman fikir birliğine sahip olamazlar. Bir anayasa normu, anayasa maddesinin lafzından ziyade, anlamında vücut bulmaktadır. Sözü geçen *anlam kazandırma işlemi* ise *yorumdur*. Bu nedenle de, bir anayasa normuna varlık kazandıran, ona anlam yüklemeksizin metini hazırlayan yasa koyucu değil, bu metni yorumlayan Anayasa Mahkemesidir⁵⁸.

Realist yorum teorisi Anayasa Mahkemesinin atanmışlardan oluşması ve bu nedenle de demokratik meşruluğa sahip olmadığı yönünde eleştirilmektedir. Bu eleştiriye uygulamada cevap verebilmek için Anayasa Mahkemesi üyelerinin halk tarafından seçilmesi gerekmektedir ki, uygulamada bu şekilde seçimle oluşturulan bir Anayasa Mahkemesi mevcut bulunmamaktadır. Ayrıca *Gözler*'e göre, bu tarz bir uygulama neticesinde seçilenlerden oluşan bir Anayasa Mahkemesi niteliği itibariyle yasama meclisi niteliğine bürüneceğinden bu defa *yargısal denetim* değil, *siyasal denetim* söz konusu olacaktır. Bu eleştirinin aşılabilmesi amacıyla, birçok ülkede Anayasa Mahkemesi üyelerinin tamamı ya da birçoğu halkın temsilcisi olan yasama tarafından seçilmektedir. Bu şekilde Anayasa yargısına kısmi de olsa demokratik bir meşruluk kazandırılmaktadır⁵⁹. Nitekim 5982 sayılı yasa ile gerçekleştirilen, 07.05.2010 tarihli anayasa değişikliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.)'ne üç üye seçme hakkı tanınarak, ülkemizde de bu çözüm yolu uygulanmak istenmiştir.

⁵⁷ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 236.

⁵⁸ KABOĞLU, *Anayasa Yargısı*, s. 236, 237.

⁵⁹ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt II, s. 726.

4. Değerlendirme

Anayasa yargısı meşruluğunu, *anayasanın üstünlüğü ilkesinden, hukuk devleti ilkesinden ve insan hakları gibi supra-pozitif hukuktan almaktadır. Yasama yetkisinin kullanılması konusundaki klasik anlayışın yerini alan oluşum neticesinde, yasa yapım süreci yasamanın tekelinden çıkmış ve çok sayıda iradenin ortak faaliyetine dönüşmüştür. Bu dönüşümün doğal bir getirisi olarak yasa yapım sürecinde yer alan Anayasa Mahkemesi/Anayasa Yargısı, halkın iradesini olumsuz etkilemekten ziyade, halkın iradesinin/genel iradenin oluşumuna katkı sağlar nitelikte bulunmaktadır⁶⁰. Yasama yetkisine sahip, halkın geçici temsilcilerinin içerisinde çıkan çoğunluğun dahi yasama faaliyeti ile temsil ettikleri halk aleyhine, özgürlükleri ihlal edici uygulamalara neden oldukları, tarihi süreç içerisinde görülmüştür⁶¹. Bu nedenlerle, anayasanın varlık sebebi olan, bireyin devlet karşısında korunması amacına hizmet eder nitelikte bulunan *anayasa yargısı*, demokrasinin işlevselliğine ve yasamanın meşruluğuna katkı sağlamaktadır.*

Anayasa yargısı bir sistemi ifade etmektedir. Anayasa yargısının somutlaşmış hali anayasa mahkemelerini oluşturan kişilerin yorum ve kararlarıdır. Bu nedenle de meşruiyet konusunda sistemin eleştirisinden ziyade, sistemin somutlaşmış hali olan yargıçların tutumu üzerinde odaklanmak gerekmektedir ki bu noktada karşımıza önemli bir kavram çıkmaktadır: *yargısal aktivizm*. Yargısal aktivizm, anayasa mahkemesinin kendisine anayasa ile çizilmiş olan yetkisini aşmak suretiyle siyasi kararlara müdahaleci tutum sergilediği, aktif müdahalede bulunduğu durumun ifadesi olarak tanımlanabilmektedir. Modern anayasa yargısı sistemlerinde, yargısal aktivizmin varlığı görülebilmektedir. Öyle ki bu anlayış, klasik ve dar anlamda anayasaya uygunluk denetimi yanında, siyasi iktidarın ve yasamanın denetimini kapsayıcı, hukuk devletinin gereklerini ve niteliklerini daha aktif bir biçimde koruyucu bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte, klasik anayasa yargısının güçlenmiş hali niteliğindeki *yargısal aktivizm*, anayasa yargısının meşruiyetinin, demokrasi karşısında sorgulanması sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda *Gülsoy*'un görüşüne paralel olarak, anayasal haklar açısından anayasa mahkemelerinin aktivist bir tutum sergilemesinin meşruiyet problemi doğurmayacağı; buna karşın ekonomik konulardaki aktivist tutumun eleştiriye açık kalacağı hususlarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir⁶².

⁶⁰ TUNÇ, s. 26, 27.

⁶¹ TEZİÇ, s. 171.

⁶² GÜLSOY, s. 256, 257.

Anayasa mahkemeleri kimi zaman kendi kararlarını kısa süre içerisinde değiştirebilmektedir. Bu tarz olgular Türkiye’de olduğu gibi, birçok Avrupa ülkesinde de görülebilmektedir. Anayasa mahkemesindeki bu tarz kısa süreli karar değişiklikleri, üyelerin değişmesi sayesinde gerçekleştirilebilen ve temelinde anayasa mahkemesinin objektifliğini zedeler nitelikte, siyasi faktörleri barındıran oluşumlardır. Bu tarz oluşumlar, Anayasa mahkemesine ve anayasa yargısına olan inanç ve güveni zedelemekte, meşruluk problemini beraberinde getirmektedir⁶³.

SONUÇ

Antik Yunan’dan bu yana süren hak arama mücadelesi sonunda, günümüzdeki seviyesine ulaşan demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve özgürlükleri kavramlarının var oluş temelini baktığımızda *birey* ya da diğer deyişle *insanı* görmekteyiz. Bir başka ifadeyle, tüm bu soyut kavramların gelişimi *toplumdan bireye doğru*, *birey lehine* değişmiş ve halen de olumlu yönde değişmeye devam etmektedir. Baştan beri *yöneten-yönetilen ilişkisini* konu edinen ve yönetici iktidarın yönetilenler lehine sınırlandırılması amacıyla ortaya çıkan *anayasacılık hareketleri* de, aynı tarihi süreç içerisinde, aynı amaca hizmet etmek için yani bireyi korumak için geliştirilmiş bir formülün ürünüdür. Bu gelişime paralel olarak, günümüzdeki niteliğiyle ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan anayasa yargısı kurumu da şüphesiz ki yine aynı amaca hizmet etmektedir.

Günümüzde temel gayesi demokrasi ve insan haklarını korumak ve bu soyut kavramların işlevselliğini sağlamak olan anayasa yargısı bir sistemi, soyut bir kurumu ifade etmektedir. Bu sistemin ülkeler bazındaki somutlaşması, yargısal denetimi gerçekleştirmekle yetkili kılınan organ, bundan da öte, iş bu organa tanınan yetkiyi kullanmakla donatılmış gerçek kişilerde görülebilmektedir. Bu doğrultuda, ülkemizde ve diğer birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Anayasa Mahkemesi ve bu kurumun üyeleri olan gerçek kişi hâkimler, anayasa yargısı sisteminin somut halini teşkil etmektedirler.

Çalışmamızın konusunu oluşturan demokrasi ve anayasa yargısı ilişkisinde, tartışılmak istenen temel sorun, *anayasa yargısı kurumunu demokrasiye uygunluğu* hususundan başka bir şey değildir. Bu sorunun açılımında gelen meşruluk problemi de yine ana başlık açısından son derece büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, demokratik bir sistemde, halkın en temel

⁶³ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt II, s. 727, 728.

hakkı şüphesiz ki seçme hakkıdır. Halkın seçme hakkını kullanarak demokratik bir şekilde belirlediği temsilciler, demokrasinin gereği olarak yasama yetkisini bir sonraki seçimlere kadar kazanmış bulunmaktadır. Hal böyle olduğunda, meşru olan yasama erkince çıkarılan kanunların, atanarak göreve gelmiş bir grup anayasa yargıcısı tarafından denetlenmesi işlemi, basit mantıkla, *halkın iradesine müdahale* olarak algılanabilmektedir.

Bu görüşe karşıt olarak ise demokratik yollarla yasama yetkisini geçici olarak kazanmış olan temsilci iradelerinin, halkın iradesi sayılamayacağı, nitekim demokratik yollarla seçilmiş olsalar da, temsilcilerin temel hak ve özgürlükleri ve demokrasiyi hiçe sayarak davranabildikleri görüşü sunulabilmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada bahsedilen *realist yorum teorisi* paralelinde, başta anayasanın üstünlüğü, anayasayı yapan iradeninse genel irade olması nedeniyle de, demokrasinin kendisinden meşruluk kazandığı varsayılan *anayasa yargıcısı/mahkemeleri* günümüzde *demokrasinin olmazsa olmazı* niteliği taşımaktadır. Öyle ki, yasama yetkisinin klasik anlamından uzaklaşarak, ağırlıklı olarak yürütme tarafından kullanılması gerçeği bile, tek başına yasamanın yargısal denetiminin gerekliliği sonucunu doğurmaktadır. Demokrasinin en büyük sorunu olan, seçilmişleri denetleme konusunda, halkın elinde anayasal bir güvence olarak bulunan *anayasa yargıcısı*, seçimden seçime denetleme yerine, sürekli bir denetim imkânını sunması açısından da demokrasiye ve insan haklarına iyi bir destekçi olmaktadır.

Anayasa yargıcısının meşruluğu konusunda asıl üzerinde durulması gereken nokta ise sistemi somutlaştıran anayasa mahkemesi hâkimlerinin durumudur. Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimi ile ilgili olarak meşruluk ve demokratiklik problemi açısından, tüm dünyada uygulanan çözüm, mahkeme üyelerinin bir kısmı ya da tamamının yasama meclisi tarafından seçilmesi yoludur. Böylelikle, halk iradesinin bir yansıması haline gelecek olan anayasa mahkemesine, kısmen de olsa demokratik bir nitelik kazandırmak arzulanmaktadır. Nitekim 5982 sayılı yasa ile gerçekleştirilen, 07.05.2010 tarihli anayasa değişikliği ile yasama meclisine üç üye seçme hakkı tanınarak, ülkemizde de bu çözüm yolu uygulanmak istenmiştir.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, anayasa mahkemesi üyeleri varlık ve meşruiyetlerini anayasanın kendisinden almaktadır. Öyle ki, kurucu iktidarın iradesi *genel irade* olarak kabul edildiğinde, geçerli anayasaya uygun olarak varlık kazanan bir kurumun üyeleri olan gerçek kişiler de yine, atanmış olsalar dahi, göreve geldiklerinde, genel iradeye dayanan meşruluk

sahipleridirler. Ancak asıl önemli olan ve unutulmaması gereken nokta ise meşruluk sıfatının her eyleme göre ayrıca değerlendirilmesi gerçeğidir. Bu nedenle de, atanmaları meşru olan anayasa mahkemesi üyelerinin dahi, genel iradeye, varlık amaçlarına, görevlerinin gereklerine ve temel dayanakları olan anayasaya ve onun ruhuna aykırı, objektiflikten uzak nitelik taşıyan her işlemde/kararda, sahip oldukları meşruluğu kaybedebilme riski, yeniden doğmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARSEL, İlhan, *Anayasa Hukuku: Demokrasi*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.
- ÇAĞLAR, Bakır, *Anayasa Bilimi*, İstanbul 1989.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara 2011.
(*Anayasa Hukuku*)
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.
(*Anayasal Demokrasi*)
- FEYZİOĞLU, Turhan, *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara 1951.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Cilt I), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2011. (*Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I)
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Cilt II), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2011. (*Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt II)
- GÖZLER, Kemal, *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu*, US-A Yayıncılık, Ankara 1998.
(*Hukukun Genel Teorisine Giriş*)
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000. (*Türk Anayasa Hukuku*)
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s.169-178, (<http://www.anayasa.gen.tr/hukukdevleti.htm>, erişim 31.01.2012). (*Türk Anayasa Hukuku*)

- GÜLSOY, Mehmet Tevfik, *Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri ve Meşruluğu*, Yetkin Yayınları, Ankara 2007.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, *Militan Demokrasi Anlayışı*, Seçkin Yayınları, Ankara 2000.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Kitapevi, İstanbul 2011. (*Anayasa Hukuku*)
- KABOĞLU, İbrahim Ö., *Anayasa Yargısı: Avrupa Modeli ve Türkiye*, İmge Kitabevi, Ankara 2007. (*Anayasa Yargısı*)
- KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.
- LIPHARD, Arend, *Patterns of Democracies: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, New Haven 1999. (*Patterns of Democracies*)
- LIPHARD, Arend, *Çağdaş Demokrasiler*, (Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran), Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara 1988. (*Çağdaş Demokrasiler*)
- NEUMANN, Sigmund, *Toward a Comparative Study of Political Parties (in Modern Political Parties)*, The University of Chicago Press 1956.
- ONAR, Erdal, *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 2003.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2008.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2002. (ÖZBUDUN, 2002)
- ÖZTEKİN, Ali, *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev: Ahmet Şensılay), Anahtar Yayınları, Ankara 2010.
- TANÖR, Bülent / YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta, İstanbul 2011.
- TEZCAN, Durmuş ve diğerleri, *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011.
- TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 7. Bası, Beta, İstanbul 2001.

TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 13. Bası, Beta, İstanbul 2009. (TEZİÇ, 2009)

TUNÇ, Hasan, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.

UYGUN, Oktay, *Demokrasilerde Çoğunlukçu ve Çoğulcu Demokrasi Modelleri:*

Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler, Kamu Hukukçuları Platformu Toplantısında Sunulan Bildiri, TBB Kültür Merkezi, 5z, Haziran Ankara 2010.

ÜNAL, Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye*, *Adalet Dergisi*, 1999-1, (<http://www.yayin.adalet.gov.tr/adaletdergisi/a.dergi11.htm>, erişim 11 Nisan 2012).

YILMAZ, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara 2001.

Diğer Kaynaklar:

Dr. Bonham Kararının tam metni, (http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/amendV_due_process1.html, erişim 11 Nisan 2012)

Marbury v. Madison Kararının tam metni, (http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/a3_2_1s47.html, erişim 11 Nisan 2012)